

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2012

Martin Dressler

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Martin Dressler

**Německý politický aktivismus v ČSR a jeho
reflexe v dobovém tisku**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Martin Dressler**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

DRESSLER, Martin. *Německý politický aktivismus v ČSR a jeho reflexe v dobovém tisku*. Praha, 2012. 38 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.

Abstrakt

Bakalářská práce je věnovaná německému aktivismu, tj. politickému směru sudetoněmeckých stran v meziválečném Československu, který vyznávaly strany hodlající svých cílů dosáhnout v rámci státotvorné politiky, a jeho reflexi ve vybraném dobovém českém tisku na pozadí významných událostí dějin první republiky. Deníky byly autorem vybrány na základě jejich společenského významu, a také reprezentace tehdejších nejdůležitějších společensko-politických názorů. Práce je soustředěna na tři klíčové mezníky ve vývoji tohoto politického směru a celkové situace v Československé republice a zodpoví nejen otázky týkající se rozdílů mezi obrazem německého aktivismu v jednotlivých denících, ale také pomůže přiblížit podrobnosti soužití Čechů a Němců, které, ač skončilo neúspěchem, zažilo i mnohé světlé okamžiky.

Abstract

This bachelor thesis addresses the policy of German activism, which took place in interwar Czechoslovakia, and its reflection by the Czech press at the time. The policy of activism was applied by Sudeten-German political parties, which aimed to reach their goals by collaboration with the Czechs. The newspapers were chosen considering their social importance and also their characteristic social-political views, typical for the era of the first Czechoslovak Republic. The paper is focused on three turning points of the history of German activism, as well as of the history of Czechoslovakia. It is aimed to answer not only the question of how the reflection in individual newspapers varied, but its goal is also to bring closer the details of the cohabitation of Czech and Germans; though it ended bitterly, there were bright moments too.

Klíčová slova

Sudetští Němci; Tisk; První republika; Reflexe; Politický aktivismus

Keywords

Sudeten Germans; The Press; Pre-War Czechoslovakia; Reflection; Political activism

Rozsah práce: 71 088 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Martin Dressler

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Šárce a Jakubovi za podporu.

Institut mezinárodních studií
Projekt bakalářské práce [doplňte formulář podle zadání institutu]

Obsah

1. ÚVOD	2
1.1 <i>Představení práce</i>	2
1.2 <i>Vymezení pojmů a specifika práce</i>	3
1.3 <i>Analýza zdrojů</i>	4
1.4 <i>Německé aktivistické strany</i>	6
1.5 <i>Volby v letech 1920 a 1925</i>	9
1.5.1 <i>1920 – 1. parlamentní volby</i>	9
1.5.2 <i>1925 a 1926 – 2. parlamentní volby a vstup Němců do vlády</i>	12
2. Parlamentní volby 1929	13
2.1 <i>Úvod</i>	13
2.2 <i>Před volbami</i>	14
2.3 <i>Volební výsledky</i>	16
2.4 <i>Jednání o nové vládě</i>	18
3. Parlamentní volby 1935	21
3.1 <i>Úvod</i>	21
3.2 <i>Před volbami</i>	22
3.3 <i>Reakce na volební výsledky</i>	23
4. Konec německého aktivismu 1938	26
4.1 <i>Úvod a období před anšlusem Rakouska</i>	26
4.2 <i>Od anšlusu k odchodu německých ministrů</i>	28
4.3 <i>Epilog – září 1938</i>	31
5. Závěr	33
Summary	36
Použitá literatura	37

1. Úvod

1.1 Představení práce

Československá republika po Rakousko-uherské monarchii zdědila mnohé. Její zákonodárství, byrokracii, školství, a také její čilý politický život a mnohonárodnostní charakter. Poslední dvě zmíněná dědictví se projevila již velmi brzy po vzniku nové demokracie. Zatímco spory s Poláky a Maďary musely být řešeny vojensky, němečtí obyvatelé Československa se po obsazení pohraničí a ztrátě naděje na pomoc zvenčí rozhodli řešit svou situaci politicky. Z tohoto řešení se postupně vyvinuly dva směry politiky československých Němců: aktivismus a negativismus, přičemž aktivistické strany se snažily docílit svých záměrů spoluprací Čechy, zatímco ty negativistické se spoléhaly na pasivní odpor a jakoukoliv spolupráci odmítaly.

Tato práce má posloužit k zjištění, jak vnímal dobový český tisk německé aktivistické strany a zodpovědět na otázku, bylo-li dle vybraných deníků společné soužití Čechů a Němců možné. Neméně podstatné je i zjištění jak se názor na tuto problematiku lišil v závislosti na vývoji politické situace a na specifikách sledovaných deníků. Protože je nemožné zpětně zjistit veřejné mínění tehdejšího českého obyvatelstva o této otázce, nabízí se dobový tisk jako zřejmě nejrelevantnější zdroj názorů a zrcadlo nálady doby. Je nutné zdůraznit, že československé demokratické zřízení a svoboda tisku byly důležitou podmínkou ke zmíněné relevanci, a že bez splnění této podmínky by zpracování mé práce v podobném rozsahu bylo jen velice obtížné.

Studie se skládá z pěti částí: úvodu, závěru a tří kapitol, přičemž každá je věnována jednomu významnému období prvorepublikové historie. V úvodu jsou představeny hlavní subjekty práce, to jest německé aktivistické strany a tři české deníky, a také stručný přehled průběhu voleb v letech 1920 a 1925, potřebný ke správnému pochopení kontextu pozdějšího vývoje. První ze tří částí stati se zabývá volbami v roce 1929, jakémusi „zlatému věku“ první republiky. Ve druhé kapitole, jež by mohla mít za název „stahující se mračna“, je pozornost věnována parlamentním volbám v roce 1935 a konečně poslední část se odehrává v době zániku německého aktivismu v březnu 1938. Vybraná historická pozadí byla zvolena z toho důvodu, že během nich se české deníky

problematikou německé menšiny nejvíce zabývaly. Součástí poslední kapitoly je i epilog sudetoněmeckých demokratů, který se věnuje zpravodajství vybraných deníků o německých demokratech během září 1938.

1.2 Vymezení pojmů a specifika práce

K usnadnění orientace v mé práci nyní vymezím určité pojmy a názvy, které by mohly způsobovat nedorozumění. Nejdůležitějším označením, které je třeba vymezit jsou slova Němci a německý. Pokud není z kontextu zcela patrný opak, označením Němci a německý jsou v mé práci popisováni Němci sudetští. V případě setkávání Němců v českých zemích a v Německu, jsou potom „němečtí Němci“ označováni jako říšskoněmečtí, případně říšští Němci. K tomuto kroku bylo přistoupeno zejména vzhledem k užívanému stylu v českých denících.

Dalším důležitým pojmem je označení „občanská strana“. Tímto označením byly v československém tisku označovány demokratické nesocialistické strany (agrárníci, lidovci, živnostníci atd.). Termínem socialistické strany jsou označovány sociální demokraté a národní socialisté. I k tomuto vymezení bylo přikročeno z důvodu sjednocení názvosloví s dobovým tiskem.

Poslední skupinou jsou názvy stran. Opět abych zamezil dvojímu názvosloví, používám v práci označení, kterých užíval sledovaný tisk. U přehledu německých aktivistických stran je součástí představování, tam kde je to třeba, i uvedení názvů, kterými o stranách referoval český tisk.

Vzhledem ke specifikům českého prvorepublikového tisku nebylo možné využít standardní citační normu pro zápis novinových článků. Většina článků je podepsána značkami, jež jsou dnes již nezjistitelné, a mnoho zpráv je také součástí obsáhlých rubrik postrádajících běžné nadpisy. Při citačním zápisu jsem proto dbal především na snadnou dohledatelnost článků a zároveň na jednotnost stylu. Proto je vždy uvedena strana a přesný popis vydání, jelikož všechny sledované listy vydávaly denně, kromě neděle, dva výtisky.

1.3 Analýza zdrojů

Hlavními zdroji práce jsou tři významné české demokratické prvorepublikové deníky: *Národní politika*, *Lidové noviny* a *Právo lidu*. Při jejich výběru byl kladen důraz na jejich společenský význam a reprezentaci významných názorových směrů. *Lidové noviny*, založené v roce 1893 v Brně, se již v prvních letech republiky začaly přizpůsobovat novému státnímu útvaru a v roce 1920 otevřely filiálku v Praze. Ve volbách v roce 1920 silně podporovaly Československou národní demokracii (ČsND), avšak již v první polovině dvacátých let list od této strany svou podporu odvrátil a po volbách v roce 1929 oslavovala zisky Československé strany národně sociální (ČSNS) a Československé sociálně demokratické strany dělnické (ČSDSD). *Lidové noviny* neměly masový náklad, ten dosahoval v roce 1937 průměru 44 000 výtisků,¹ jejich respekt byl ale založen na osobnostech, které do listu přispívaly v čele s Ferdinandem Peroutkou, jenž byl tradičním autorem úvodníků, a Karlem Čapkem, který pro LN psal sloupky a fejetony. *Lidové noviny* v mojí práci názory reprezentujícího politického středu a inteligence.

Národní politika byla listem, který měl zejména během dvacátých let blízko ke Karlu Kramářovi. Zejména během vyhraněných událostí třicátých let měl tento list sklon k radikálním a emotivním prohlášením, ale po opadnutí vášní se vždy list vrátil ke své ryze demokratické podstatě. Ve volbách v roce 1920 vyjádřila *Národní politika* podporu národním demokratům, ale v dalších letech, přestože byly její sympatie k ČsND a později k národním socialistům patrné, se k oficiální podpoře žádné strany list již nepřihlásil a její zpravodajství lze označit za nadstranické. *Národní politika* bylo periodikum s mnohonásobně vyšším nákladem než *Lidové noviny*. Denní průměr se v roce 1938 pohyboval okolo 120 000 výtisků a průměrný náklad nedělního vydání čítal dokonce 404 000.² V mé studii *Národní politika* zastupuje názory sledující národní a státní zájmy s důrazem na demokratické zřízení. Vzhledem k její časté opozici vůči sociálním demokratům a komunistům by mohla být částečně chápána jako list pravice, ačkoliv tato kategorizace v tomto případě není zcela přesná.

¹ J. Pernes, *Svět Lidových novin 1893-1993 : stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993), str. 84.

² P. Bednařík, „Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky“, in *Židé v Čechách*, eds. V. Hamáčková, M. Hanková, M. Lhotová (Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007), str. 33.

Právo lidu, poslední z trojice sledovaných deníků, bylo ústředním orgánem sociálních demokratů a reprezentovalo tedy levou část politického spektra. Když v letech 1919 – 1920 probíhalo štěpení sociálních demokratů na radikální a umírněné, došlo i k rozdělení stranických deníků. Nově vzniklá Komunistická strana Československa (KSC) proto v září roku 1920 začala vydávat svůj vlastní list Rudé právo, zatímco sociálním demokratům zůstalo Právo lidu. Tento list byl díky úzké spolupráci českých a německých sociálních demokratů největším zastáncem česko-německé spolupráce.

K problematice německé menšiny v ČSR existuje bohatá literatura. Pro účely této práce jsem využil pestrou škálu publikací, z nichž ne všechny byly v samotném textu zmíněny, ačkoliv mi poskytly důležité podklady. Pro získání informací o fungování prvorepublikové demokracie jsem využil studii Evy Brokové „Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918-1938“³ a práci Josefa Harny „Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918-1938“⁴, které obsahují nejen pravidla systému jako takového, ale i důležité informace k poznání hlavních osobností čs. politického života.

Základní orientaci v prostředí německých stran v ČSR mi poskytly další práce obsažené v prvním díle sborníku „Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004“⁵, podávající přehledné shrnutí všech českých i německých stran, u kterých sleduje jak jejich zapojení do politického systému, tak jejich vnitrostranické poměry, tisk atd.

Zdrojem autentických informací a názorů přímého účastníka tehdejšího dění mi byla publikace bývalého člena sudetoněmecké sociální demokracie J. W. Brügela „Češi a Němci 1918-1938“⁶. Při čerpání z tohoto pramene bylo třeba mít na zřeteli jak autorovu politickou příslušnost, tak i možnou deformaci informací jeho vlastními vzpomínkami. Na knize je však dobře patrný časový odstup i Brügelova schopnost uváděné události realisticky a kriticky vyličovat.

³ E. Broková: *Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918-1938*, (Praha: Sociologické nakladatelství, 1992), str. 144.

⁴ J. Harna, „Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918-1938“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, eds. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005), str. 535.

⁵ J. Malíř, P. Marek et al. eds. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005).

⁶ J. W. Brügel, *Češi a Němci 1918-1938*, (Praha: Academia, 2006), str. 216.

Zvláštní podporu mi poskytly vzpomínky redaktora Lidových novin Bedřicha Golombka zpracované v jeho knize „Co nebude v dějepise“,⁷ jež byla užitečným nástrojem k dobové reflexi českého tisku samého.

V práci je dále použito i několik dalších časopiseckých studií a dobových publikací, s pomocí kterých lze zprávy z tisku lépe zasadit do širšího kontextu a také diverzifikovat spektrum názorů.

1.4 Německé aktivistické strany

Konsolidace německých politických stran v Československu proběhla velmi rychle po vyhlášení samostatnosti. Vznik nového státu, spojený se ztrátou privilegovaného postavení, vyvolal mezi německým obyvatelstvem převážně negativní reakce demonstrovány i veřejnými shromážděními, která pak často končila ozbrojenými střety se státní mocí. Tímto byly poznamenány především první roky po vzniku republiky.⁸

Strany německé menšiny pokrývaly široké názorové spektrum a rozdělení na aktivistické a negativistické proběhlo vesměs ihned po volbách v roce 1920. Pokud počítáme i Německou demokratickou svobodomyšlnou stranu (Deutsche Demokratische Freiheitspartei – DDFP) a Německé pracovní a volební společenství (Deutsche Arbeits- und Wahlgemeinschaft, DAWG), které byly vůbec nejmenšími německými stranami, které se kdy do československého parlamentu dostaly, působilo v průběhu let 1920-1938 v ČSR šest německých stran, které alespoň částečně nebo po nějaký čas měly aktivistické volební programy.⁹

Do vzniku Sudetoněmecké strany (Sudetendeutsche Partei – SdP) byla největší stranou německé menšiny Německá sociálně demokratická strana dělnická v Československé republice (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik - DSDAP). Jednalo se o stranu s nejširší členskou

⁷ B. Golombek, *Co nebude v dějepise*, (Brno: Nakladatelství Karla Smolky, 1945).

⁸ J. Šebek, „Politické strany německé menšiny“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, eds. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005), str. 861.

⁹ *Ibid.*, str. 887.

základnou, nejlepší organizací a největší sítí periodik, přičemž nejvýznamnějšími deníky byly listy Sozialdemokrat a Volksrecht.

V prvních parlamentních volbách v roce 1920 získala 43% hlasů německých voličů¹⁰ a jednalo se dokonce o jejím vstupu do vlády, který si přál jak prezident Masaryk, tak předseda vlády Vlastimil Tusar.¹¹ Avšak situace v zemi byla tehdy stále ještě vyhraněna a tak, jako pro Němce bylo příliš brzy na to uznat ČSR vlastní aktivní spoluúčastí, tak ani Češi nebyli příliš ochotní pustit Němce do vládních pozic.

Nacionální postoje DSDAP začaly slábnout v polovině 20. let jednak v souvislosti s propadem ve volbách v roce 1925 a dále také postupným narovnáváním vztahů mezi národy v zemi. Sbližování s ČSDSD bylo potvrzeno v roce 1928 na společném sjezdu a o rok později Ludwig Czech, předseda DSDAP a politický následovník ideálů zakladatele rakouské sociální demokracie Viktora Adlera,¹² obsadil křeslo ministra sociální péče a stal se tak třetím ministrem čs. vlády německé národnosti. Ačkoliv bylo zmíněné sbližování mezi českými a německými sociálními demokraty největší ukázkou česko-německé stranické spolupráce, existují dnes i hlasy, které vidí spíše nenaplněné plány na větší prohloubení těchto vztahů,¹³ nebo polemizují, nebyla-li vstřícnost DSAP k republice spíše taktická volba než upřímné přijetí státu za svůj.¹⁴

Prvním československým ministrem německé národnosti byla jedna z vůdčích osobností Německé křesťansko-sociální strany lidové (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei – DCV) Robert Mayr-Harting, jenž se však o své ministerské prvenství dělil s Franzem Spinou, o kterém bude řeč později. Křesťanští socialisté se k politice aktivismu přiklonili až v roce 1922, a tuto změnu kurzu prosadil právě Mayr-Harting. Vstup DCV do vlády umožnilo oslabení nekomunistické levice ve volbách roku 1925, které po dlouhých jednáních vyplněných vládou úřednického kabinetu vyústilo v roce

¹⁰ „Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920 – 1935: Získané platné hlasy“, Český statistický úřad, [http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/\\$File/4219rr_1.xls](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/$File/4219rr_1.xls) (staženo 17. 5. 2012).

¹¹ Brügel, „Češi a Němci 1918-1938“, str. 216.

¹² M. K. Bachstein, „Die Sozialdemokratie in den böhmischen Ländern bis zum Jahre 1938“, in *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*, ed. K. Bosl (Wien: Oldenbourg, 1978), str. 97.

¹³ Jan Kuklík, „Československá sociálně demokratická strana dělnická“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, eds. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005), str. 705.

¹⁴ E. Broklová, „Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938“, (Praha, Nakladatelství Karolinum, 1999), str. 71.

1926 ve vládu občanských stran, v níž Mayr-Harting obsadil pozici ministra spravedlnosti.¹⁵

Následoval však rok 1929, který přinesl nejen vládu široké koalice, ale zároveň i světovou krizi, jež ve svém důsledku započala radikalizaci části DCV. Poslední parlamentní volby v roce 1935 skončily pro křesťanské sociály tvrdou porážkou a zesílení hlasů volajících po sjednocení s SdP. Nicméně DCV se tehdy ještě sjednocení bránila a v roce 1936 byla přizvána do vlády, kde Erwin Zajiček obsadil křeslo ministra bez portfeje, ve kterém setrval až do konečného sloučení strany s henleinovci 24. 3. 1938.¹⁶ Tisk o členech DCV referoval jako o klerikálech nebo křesťanských sociálech a jejich hlavním tiskovým orgánem byl deník Deutsche Presse.

Jak bylo zmíněno výše, Robert Mayr-Harting se o své prvenství mezi německy mluvícími ministry v ČSR dělil s Franzem Spinou. Ten byl spolu s Franzem Křepkou hlavním představitelem Svazu zemědělců (Bund der Landwirte – BdL). Aktivistické tendence byly v této straně patrné již od počátku 20. let, nicméně intenzita snah o spolupráci s Čechy vzrostla až po rozpadu německého parlamentního svazu v roce 1922.¹⁷ Stejně jako v případě křesťanských sociálů se i německým agrárikům otevřely dveře do ministerských pozic výsledky voleb z roku 1925 a Franz Spina obsadil pozici ministra veřejných prací. Svaz zemědělců byl v českých novinách nazýván jako německá agrární strana a jeho členové tedy jako němečtí agráři. Jejich tiskovým orgánem byl deník Deutsche Landpost.

Na rozdíl od DCV, Bund der Landwirte zůstal ve vládě i po následujících volbách, kde Spina zastával post ministra veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a v různých ministerských pozicích setrval až do rozpuštění strany 23. 3. 1938 a následném převedení členské základny do SdP. Svaz zemědělců se obrátí k negativismu bránil o poznání urputněji než křesťanské sociály. Ještě v roce 1936 strana henleinovce kritizovala, ale v lednu 1938 se již nový předseda Gustav Hacker pokusil o sjednocení s SdP, což se mu po anšlusu Rakouska podařilo.

K politice aktivismu se v období dvacátých a třicátých let hlásily ještě tři menší německé strany. Byly to Německá živnostenská strana (Deutsche Gewerbspartei - DGP) a již zmiňované DAWG a DDFP. Němečtí živnostníci se jako aktivistická strana začali profilovat zejména na konci 20. let, kdy se ostře vymezovali proti negativistům (přesto,

¹⁵ Šebek, „Politické strany německé menšiny“, str. 879.

¹⁶ Ibid., str. 881.

¹⁷ Ibid., str. 883.

že do voleb v roce 1920 kandidovala DGP společně s Německou nacionální stranou (Deutsche Nationalpartei - DNP). Ve 30. letech však začal její vliv postupně opadávat a proces sblížení s SdP byl završen po prohraných volbách v roce 1935.¹⁸

Německé pracovní a volební souručenství vzniklo v roce 1928 odštěpením těch členů DNP, kteří nesouhlasili s přetrvávajícím negativismem strany, poškozujícím zájmy německého průmyslu. Prosazovalo sjednocení sudetoněmecké politické scény a nový, silnější styl prosazování německých zájmů na Praze. Do parlamentu se dostali 4 jejich poslanci po volbách v roce 1929,¹⁹ kteří následně balancovali mezi aktivistickou a opoziční politikou. V roce 1934 však předseda Alfred Rosche přijal nabídku ke spolupráci s Henleinem a ještě před volbami následujícího roku DAWG se Sudetoněmeckou stranou splynulo.

Poslední ze jmenovaných malých stran byla Německá demokratická svobodomyšlná strana, která byla ze všech vůbec nejmenší. V druhé polovině 20. let DDFP úzce spolupracovala s DAWG, nicméně tato spolupráce byla rozvázána po dalším sblížení DAWG s henleinovci. V posledních volbách získala DDFP jeden senátorský mandát a jak již bylo zmíněno, spolu s DSDAP byla jedinou stranou, která se odmítla sloučit s SdP. Její činnost tak ukončila až Mnichovská dohoda.

1.5 Volby v letech 1920 a 1925

1.5.1 První parlamentní volby – 1920

V březnu 1920 byla přijata nová ústava republiky Československé a již v dubnu se konaly první parlamentní volby do Poslanecké sněmovny a Senátu. V této době, pouhé dva roky po vyhlášení republiky, nebyla situace státu stabilizovaná a Československo stále ještě řešilo problémy s hranicemi jak s Polskem, tak s Maďarskem, čemuž se noviny velmi podrobně věnovaly. První volby však byly pochopitelně tématem nejsledovanějším. Emotivní nálada je znatelná na stylu článků všech tří periodik, která s předstihem mobilizují lid k účasti ve volbách, takže mimo samozřejmé výzvy Práva lidu k podpoře ČSDS kladou Lidové noviny důraz především

¹⁸ Šebek, „Politické strany německé menšiny“, str. 875.

na podporu Národních demokratů²⁰ a *Národní politika* v ranním čísle vydání 18. dubna 1920 – tj. v den voleb – apeluje na národní zodpovědnost a varuje před hrozbou maďarské a německé většiny v Poslanecké sněmovně.²¹

V tom samém čísle *Národní politiky* se hned na úvodní stránce objevila zpráva o deputaci německých sociálních demokratů u ministra Vavro Šrobára, ujistující „o důvěře německého dělnictva a věrnosti k Československé republice“. Deputace dokonce vyslovila i odhodlání jí zastoupeného dělnictva nasadit za republiku i životy a požádala ministra o zajištění bezpečného průběhu voleb.²² Tato zpráva je však poněkud v kontrastu s tím, jak vývoj v roce 1920 popisuje J. W. Brügel, který uvádí, že sociální demokraté v této době ještě nebyli zcela ochotni riskovat přílišnou spoluprací s Prahou nařčení z „národní zrady“, které se v rozjitřené náladě těchto let neobjevovalo nikterak ojediněle.²³

Odpolední vydání *Lidových novin* následujícího dne oznamuje v podtitulu úvodního článku „příznivou národnostní statistiku – Němci mají jen třetinu hlasů.“²⁴ Naproti tomu *Národní politika* ve svém úvodníku oslavuje historický den, „nejdůstojnější, ba přímo imponující klid“ a samozřejmě úspěch *Národní demokracie*. O Němcích a jejich stranách se, kromě výsledkových tabulek, české noviny vůbec nezmiňují.²⁵

Volbám se pochopitelně věnovala i další čísla, zejména proto, že shromažďování a zpracování celkových výsledků probíhalo na dnešní poměry velmi dlouho. *Lidové noviny* i *Národní politika* v těchto volbách více či méně podporovaly *Národní demokracii* a v souladu s tímto faktem jejich povolební bilancování vypadalo. Zejména brněnský list pak 20. dubna rozebíral, co znamená volební výsledek, který na první dvě místa dosadil ČSDS a lidovce, přičemž neopomíná upřít pozornost ani na hledisko národnostní.²⁶ Na druhé straně v Praze již *Národní politika* připravovala voliče na volby do Senátu a na úvodní stránce byl věnován poměrně rozsáhlý článek významu Senátu a jeho specifickým. Opět se objevuje apelování na národně občanskou povinnost se voleb zúčastnit, ale jmenovité vymezení proti Němcům nebo Maďarům tentokrát chybí.²⁷

¹⁹ *Ibid.*, str. 886.

²⁰ *Lidové noviny*, 18. 4. 1920, ranní vydání, Brno, str. 2.

²¹ *Národní politika*, 18. 4. 1920, ranní vydání, Praha, str. 2.

²² *Národní politika*, 18. 4. 1920, ranní vydání, Praha, str. 1-2.

²³ Brügel, „Češi a Němci 1918-1938“, str. 217.

²⁴ *Lidové noviny*, 19. 4. 1920, odpolední vydání, Brno, str. 1.

²⁵ *Národní politika*, 19. 4. 1920, odpolední vydání, Praha, str. 1.

²⁶ *Lidové noviny*, 20. 4. 1920, ranní vydání, Brno, str. 1.

²⁷ *Národní politika*, 20. 4. 1920, ranní vydání, Praha, str. 1.

Ranní vydání Lidových novin z 21. dubna přineslo na druhé straně krátkou zmínku o zprávě z bratislavského německého deníku *Pressburger Presse*, která se „nepříliš vlídně“ vyjadřovala o novém Národním shromáždění a „opíraje se o zprávy od dra. Lodgmana“, předsedy DNP, mu nepředvídá dlouhého trvání.²⁸ Téhož dne došlo k poměrně razantnímu obratu ve stylu psaní v Národní politice. List na první stránce burcuje voliče k účasti ve volbách do Senátu a zpochybňuje jakýkoliv zájem Němců a Maďarů na republice.²⁹ Podpora národním demokratům se v tomto čísle projevila nejvíce za celé trvání ČSR a podobně, jako si Lidové noviny všimly článku v *Pressburger Presse*, neušla ani pozornosti Národní politiky úvaha v *Prager Tagblatt*, ve které se ve volebním vítězství socialistů vidí odmítnutí nacionalismu a také vítězství myšlenky sebeurčení.³⁰

Důležitý článek, jenž podtrhuje náladu obou národních táborů, přinesla Národní politika v ranním čísle 23. dubna. Ve zprávě nadepsané „Stanovisko Němců v příštím parlamentě československém“ deník opět tlumočí stanovisko liberálního listu *Prager Tagblatt*, který uvažuje nad možnostmi zvolených německých reprezentantů. Německý deník nepředpokládá obstrukční politiku u německých ani maďarských poslanců, naopak předjímá, že národy jsou nacionalismem přesycené, což vyústilo ve vítězství socialistů. Usuzuje, že čeští sociální demokraté, „pokud mají v sobě jiskru mezinárodního citění a nechťejí-li zapřít nejprimitivnější ze svých zásad,“ se musejí stát přirozeným spojencem DSDAP.³¹ Bohužel pro DSAP čeští sociální demokraté spolupráci se svými německými protějšky z obav před jejich skutečným vztahem k republice odmítli.

1.5.2 Druhé parlamentní volby – 1925

Volby 15. listopadu 1925 proběhly ve zcela jiném duchu než ty o pět let dříve. Hlavním motivem předvolebního zpravodajství už nebyla národnostní politika, ale začalo se více projevovat rozdělení třídní, vtělený do obav z komunistů. Národnostní

²⁸ *Lidové noviny*, 21. 4. 1920, ranní vydání, Brno, str. 2.

²⁹ *Národní politika*, 21. 4. 1920, ranní vydání, Praha, str. 1.

³⁰ *Ibid.*, str. 3.

³¹ *Národní politika*, 23. 4. 1920, ranní vydání, Praha, str. 2.

situace se ale zatím příliš nezměnila, takže důvody k zmíněné změně atmosféry voleb je třeba hledat jinde. Především je to ono už tolikrát zmíněné rozdělení politické scény německých stran na aktivistické a negativistické. Němci během oněch pěti let pochopili, že Československo nebude tak krátkodobým subjektem, jak by si bývali přáli, a zároveň z poválečného vývoje velmi dobře pochopili, že ani z Německa, a už vůbec ne z Rakouska, nelze čekat žádnou podporu, byť jen finanční, o čemž se také přesvědčili při mnohých setkáních s velvyslancem Německa Kochem.³²

Když byly volební výsledky sečteny, došlo zejména k těmto dvěma úkazům: Tím prvním bylo oslabení demokratické levice kvůli odštěpení komunistů. Tím druhým byl naprostý propad německých negativistických stran. Nacionální socialisté se spolu s DNP umístili až za všemi třemi aktivistickými stranami se ziskem 2,4% a 3,4% hlasů.³³

Rozpaky ze vstupu do vlády u dvou hlavních aktivistů, Mayr-Hartinga a Spiny, však přetrvávaly dál a to i přes to, že dokonce i Edvard Beneš, který se doposavad o vnitropolitickou scénu příliš nezajímal, prohlásil, že by vstup Němců do vlády uvítal a představitelé DCV a BdL obdrželi podobně znějící stanovisko i z Berlína.³⁴ Tato váhavost byla tedy jedním z hlavních důvodů skutečnosti, že němečtí ministři v první povolební vládě chyběli. Na české straně se hnací silou k uspěšení dohody staly potíže agrárníků s prosazením agrárních cel. Po šestiměsíčním intermezzu následné druhé čs. úřednické vlády tak přišlo vyvrcholení česko-slovensko-německých jednání o koalici.

Národní politika se 12. října 1926 na své druhé straně zastávala německých aktivistů proti štvanicí, kterou proti nim vedla DNP ústy místopředsedy Heinricha Brunara. Sama pak žádné vlastní hodnocení činnosti německých vládních vyjednávačů nepodařila, avšak postoj listu byl z této kritiky více než jasný.³⁵ Toho dne se Lidové noviny zabývaly jednáním téměř na celé polovině druhé strany, přičemž z té byla jedna polovina věnována průtahům se slovenskými ľudovci, neschopnými rozhodovat se bez svého vůdce Andreje Hlinky, toho času ve Spojených státech. Druhá polovina věnovaného prostoru patřila postojům německým. Čtenář se tak dozvěděl o jednáních uvnitř BdL i DCV, na kterých bylo schváleno rozhodnutí přijmout účast nejen na vládní

³² Brügel, „Češi a Němci 1918-1938“, str. 252.

³³ „Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920 – 1935: Získané hlasy podle volebních krajů, zemí a politických stran: Volby v r. 1925“, Český statistický úřad, [http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/220060E38B/\\$File/4219rr11.pdf](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/220060E38B/$File/4219rr11.pdf) (staženo 7. 5. 2012).

³⁴ Brügel, „Češi a Němci 1918-1938“, str. 251.

³⁵ *Národní politika*, 12. 10. 1926, ranní vydání, Praha, str. 2.

většině, ale i na vládě samotné.³⁶ V odpoledním vydání si pak Národní politika ještě všimla, že zdaleka ne všechny listy jsou k vládě s účastí Němců tak shovívavé, a v informativním přehledu zmiňovala apel Národních listů na nacionální citění socialistů, bez jejichž hlasů by česká parlamentní většina nebyla možná.³⁷

Ve středu, 13. října ráno již deníky hlásaly ustanovení nové vlády. Lidové noviny zmínily historickou nevyhnutelnost německé účasti na vládě a zároveň dávaly najevo svou obavu, je-li česká politická scéna na tento krok připravena. Kritizovaly oboustrannou neupřímnost v pohnutkách, které k uzavření vládního paktu vedly, a doufaly v „brzké odkrytí všech karet.“³⁸ Odpoledne pak Lidové noviny přinesly přehled reakcí pražských listů, kde především posměšně kritizují Národní listy za jejich dřívější heslo „Němci do vlády a my do revoluce.“³⁹ Národní politika ráno uvítala fakt, že vláda a opozice nejsou již rozděleny na základě přístupu k státu, ale na základě ideovém a světonázorovém.⁴⁰ Na druhé straně vydání pak přinesla projev poslance BdL Windirsche obhajující účast německých agrárníků ve vládě a dále také prezentující cíle, kterých chtějí ve vládě dosáhnout, což Národní politika, jako obvykle, nechala bez jakýchkoliv komentářů.

2. Parlamentní volby 1929

2.1 Úvod

O tom, že se národnostní situace ve státě změnila, napověděly sloupky novin už na začátku volebního měsíce. Plnila je totiž téměř výhradně situace na české, případně zahraniční politické scéně. Důvod, proč české deníky obecně, i v době voleb, jevíly jen velmi malý zájem o německé strany, se nabízí ve skutečnosti, že pro české čtenáře činnost německých stran nebyla podstatná potud, pokud se nejednalo o projevy protistátnosti. Výjimkou z tohoto pravidla byly samozřejmě deníky nacionalistické,

³⁶ *Lidové noviny*, 12. 10. 1926, ranní vydání, Brno, str. 2.

³⁷ *Národní politika*, 12. 10. 1926, odpolední vydání, Praha, str. 2.

³⁸ *Lidové noviny*, 13. 10. 1926, ranní vydání, Brno, str. 1.

³⁹ *Lidové noviny*, 13. 10. 1926, odpolední vydání, Brno, str. 1.

⁴⁰ *Národní politika*, 13. 10. 1926, ranní vydání, Praha, str. 1.

kteřé poukazovaly na německé nebezpečí s cílem přilákat voliče k podpoře programů na tvrdší národnostní politiku. V duchu prvně zmíněného stylu se však neslo běžné zpravodajství o Němcích ve větší části českého tisku. Bylo tomu tak v podstatě od ukončení voleb 1920 a až volby v roce 1929 se staly zlomem (zejména u Práva lidu a v menší míře i Lidových novin). Národní politika, balancující mezi oběma styly, během prvních deseti let republiky posunula svou toleranci alespoň v takové míře, že automaticky nebrojila proti opětovnému vstupu Němců do vlády a naopak vstup Němců do vlády v roce 1926 podporovala. Pokud se však našla příležitost ke kritice nebo k posměchu jakýchkoliv německých stran, jen zřídka kdy ji tento deník ponechal nevyužitou. Samotný volební akt proběhl již tradičně v klidu a mírný neklid a vzrušení v tisku přinesla až déle než měsíc trvajícím jednáním o vzniku nové vlády. Za prodlevu mohla zejména snaha vládnoucích občanských stran zachovat si postavení, na která si během vlády zvykly, přičemž volby přinesly velký vzestup všech tří socialistických stran, jež si byly svého významu vědomy a chtěly jej proto řádně využít.

2.2 Před volbami

Jak jsem tedy zmínil v úvodu do této kapitoly, pozornost českých deníků se k německým stranám v předvolebním období příliš neupínala. Teprve 23. října, čtyři dny před volbami do dolní sněmovny Národního shromáždění, přinesla Národní politika náhled do volebního ruchu v německém táboře. Nejprve se věnuje volební řeči prof. doktora Kafky z německé demokratické strany (jež do voleb vstupovala společně s roschovým hnutím, se kterým utvořila Německé pracovní a hospodářské součtenství - DAWG). V projevu se nejprve věnoval otázce volebního práva, které v zásadě schvaloval, ale odmítal systém vázaných kandidátních listin a sliboval jeho zrušení. List zmiňuje i jeho požadavek na „**nacionální samosprávu** [zvýrazněno v originále, pozn. autora],“ ke kterému Kafka prohlásil, že elaborát je vypracovaný do posledních podrobností a připraven k předložení. Následně dodal: „postulátu národní samosprávy mohou se však dožadovati jenom ty skupiny, které stojí na půdě demokracie. Kdo se k ní nepřiznává, nemá práva volati po samosprávě a sebeurčení.“ Následně Kafka přešel k problému účasti na vládě, když si sám položil otázku, jakou cestou má politik svému požadavku docílit. Prohlásil, že jeho strana má v rozhodování volnou ruku a na konci

celého mítinku přednesl usnesení z konce volební schůze Pracovního a hospodářského souručenství, ve kterém stojí, že demokraté a roscheovci vstoupí do vlády pouze tehdy, budou-li předem splněny určité věcné předpoklady.

Následně se list se věnuje projevu Alfreda Rosche, který zvěstuje blížící se vstup německých nacionálů do vlády, čemuž se Národní politika vysmívá a do protikladu tohoto tvrzení staví četná prohlášení předsedy DNP Heinricha Brunara, která vybízejí k „potírání české diktatury“ apod. Národní politika si všímá, že tyto výroky byly tvrdě odsouzeny německými deníky *Deutsche Landpost* i *Deutsche Presse*.⁴¹

Souručenství se stalo terčem ostré kritiky Národní politiky o pouhé dva dny později kvůli výrokům Alfreda Rosche ohledně vynucování si německých požadavků i násilím.⁴² Toto společenství se téměř po celou dobu trvání své existence setkávalo s rozpačitým vnímáním, k čemuž si však samo položilo základ svým samotným složením. Roschemu se nikdy nepodařilo setřást ze sebe nálepku bývalého negativisty a bývalého člena DNP (nutno podotknout, že se jen velmi těžce u něj dala nalézt snaha tak učinit) a osoba liberála Bruna Kafky nevystačila k úplnému přesvědčení českého tisku, že DAWG je skutečně stranou aktivistickou. Pozdější sblížení Roscheho s Henleinem tak jednak dalo českému tisku potvrzení správnosti jeho nedůvěry a jednak přinutilo německé liberály spolupráci rozvázat.

Ve stejný den, kdy Národní politika kritizovala DAWG, Lidové noviny přinesly vlastní pohled do německého tábora. Článek s nadpisem „Německé vládní strany proti vojenským výdajům“ ve svém titulku prozrazuje hlavní téma volebního boje mezi německými křesťanskými sociály a agrárníky, který spočíval v prezentaci zásluh ministrů zmíněných stran na zasazování se o snížení výdajů ministerstva národní obrany. Lidové noviny si všímají paradoxní situace, kdy tyto dvě německé strany spolu svorně spolupracují ve vládě, ale tvrdě proti sobě agitují při volbách, zatímco jejich české protějšky spolu soupeří ve vládních lavicích, ale před volbami postupují ve shodě.⁴³

⁴¹ *Národní politika*, 23. 10. 1929, ranní vydání, Praha, str. 3.

⁴² *Národní politika*, 25. 10. 1929, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁴³ *Lidové noviny*, 25. 10. 1929, ranní vydání, Brno, str. 2.

2.3 Volební výsledky

Volební výsledky jsou přijímány všemi listy kladně - což je dáno také tím, že z úplně prvních a nepřesných výsledků si každý může vyčíst výsledek, který mu nejvíce vyhovuje. Ale ke spokojenosti vedou deníky i objektivní skutečnosti. Právo lidu samozřejmě oslavuje návrat sociálních demokratů k bývalé síle,⁴⁴ i Lidové noviny jsou potěšeny ziskem demokratických socialistických stran,⁴⁵ a Národní politika hledá pozitiva v klidném průběhu voleb, v němž nachází důkaz demokratické vyspělosti.⁴⁶ Přímou v prvních povolebních číslech jsou zmínky o německých stranách jen velmi stručné. Právo lidu nepřineslo k německým stranám žádný komentář,⁴⁷ zatímco Lidové noviny si nejvíce všimaly vzestupu obou státoporných socialistických stran (českých sociálních demokratů a národních socialistů) a výsledek německých „nacionálních socialistů - hakenkreuzlerů“ popsaly jako pozoruhodný. Ostatní výsledky německých stran nechal tisk bez komentáře a celkově ohodnotil výsledek voleb jako dobrý.⁴⁸ Národní politika si překvapivě posmívala německým pražským listům za to, že se více věnovaly příbytku socialistických stran, než-li celkovým výsledkům v pohraničí či celostátních, což je však ve své podstatě z hlediska národnostního velice příznivá zpráva.⁴⁹

Prvního listopadového dne se zabývaly německými stranami všechny tři deníky. Lidové noviny věnovaly největší část druhé stránky článku „Naši Němci po volbách“, ve kterém se věnují jak státoporným, tak opozičním - míněno negativistickým - stranám. Silný vzrůst německé sociální demokracie viděly jako „pozitivní zjev ve směru zlepšení poměru Němců ke státu,“ avšak váhaly nad posouzením výsledku vládních stran, jelikož Agráři kandidovali spolu s DAWG a křesťanští sociálové měli společnou kandidátku se živnostníky, z čehož list usoudil, že jejich skutečný zisk nebo ztrátu momentálně není možné určit. Lidové noviny též s potěšením kvitovaly porážku německých nacionálů a na jejich úkor posilivší se „hakenkreuzlery“ vidí kupodivu jako menší zlo, jelikož ti se údajně ve své rétorice poslední dobou mírní. Na závěr zhodnotily německou politickou scénu jako „nevyspělejší, měkčí a nehotovější, což činí

⁴⁴ *Národní politika*, 29. 10. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁴⁵ *Lidové noviny*, 29. 10. 1929, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁴⁶ *Právo lidu*, 29. 10. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Lidové noviny*, 29. 10. 1929, ranní vydání, Brno, str. 1.

přesuny snazšími. V celku můžeme být s volebním výsledkem mezi našimi Němci spokojeni. Je oslabena, skoro potlačena myšlenka protistátní negace. Aktivismus německých vládních stran dostal hrubě absoluci, a co ztratil, to proto, aby byl pokárán, že byl příliš konservativní.⁵⁰

Národní politika se věnovala hlasům z německého tisku o utvoření příští vlády. Jako nepříznivou skutečnost označila fakt, že většina německých listů stále věří ve vítězství rudo-zelené koalice. Přejala zprávu z libereckého listu *Reichenberger Zeitung*, který rozebíral situaci německých sociálních demokratů. Na jednu stranu liberecký deník staví fakt, že vstupem NSDSD do vlády by stoupl počet německých ministrů na tři, ale zároveň varuje, že ČSDSD si ještě není jista svým postojem ohledně vstupu do ní. Dále Národní politika přinesla výrok ministra Spiny, jenž prohlásil, že “z národního hlediska je potěšen, že více Čechů podpořilo sociální demokraty nežli národní socialisty a také si všímá rozporu u národních socialistů, kteří jsou prý ochotni do vlády s německou účastí vstoupit, ale nepřipravili na to dostatečně své stoupence”. Spina proto je dvojnásobně potěšen ziskem „českých sociálně demokratických soudruhů“, kteří se, jak správně usuzuje, nebudou vyhýbat národnostně smíšené vládě.⁵¹ Tento článek je prost dalšího komentáře, což vzhledem k řečenému v úvodu na téma Národní politiky a tolerance (a při vzpomínce na poslední náhled tohoto deníku do německého tisku ze 29. října) činí ze článku v podstatě pozitivní pohled do německého tábora.

Právo lidu se v ten den věnovalo Němcům jen okrajově. Více pozornosti bylo upřeno na slovenské ludovce, než na Němce, kterým byla věnována pouze zpráva z projevu německých agrárníků, sdělujících, že jsou ochotni vejít do vlády za stejných podmínek jako v roce 1925.⁵²

Výsledky tedy žádná neočekávaná čísla nepřinesly a všechny tři deníky s napětím očekávaly zahájení jednání o vládě. Za zdrženlivostí a opatrností Národní politiky bylo zřejmě vědomí, že vládnoucí koalice občanských stran v novém parlamentu jen těžko nalezne většinu bez socialistů a Němců, které proto nechtěla zbytečně dráždit, zatímco Lidové noviny vedeny Peroutkovým klidem a rozvahou se spolu s Právem lidu těšily na návrat socialistů do vlády.

⁴⁹ *Národní politika*, 29. 10. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁵⁰ *Lidové noviny*, 1. 11. 1929, ranní vydání, Brno, str. 2.

⁵¹ *Národní politika*, 1. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁵² *Právo lidu*, 1. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

2.4 *Jednání o nové vládě*

Před začátkem jednání o vládě a většině jsou Lidové noviny pozitivní. Nepřátelsky se staví pouze proti „nevyčísitelným fanatikům protisocialistického kursu.“⁵³ Během prvního týdne jednání dojde již všem, že před sebou mají běh na dlouhou trať. Zatímco Právo lidu si užívá silnou vyjednávací pozici sociálních demokratů, podpořenou koordinovaným postupem s německou sesterskou stranou, Ferdinand Peroutka klade odpovědnost za budoucnost vlády na bedra Ludwiga Czecha a pokládá si otázku, „najde-li v sobě Czech (ve svém zajímavém nitru brněnského Němce) tolik reálně politických možností, jako jich v sobě v roce 1926 našli Spina a Mayr-Harting.“⁵⁴

V příštím týdnu panovalo rozčilení nejprve v Právu lidu, které dementovalo zprávu Pražské tiskové kanceláře tvrdící, že německá sociální demokracie nevstoupí do nové vlády. List naopak obhajuje jednotu socialistického bloku.⁵⁵ Národní politika v kontrastu s předchozím klidem 14. listopadu tvrdě zaútočila na německé nacionály. Vysmívá se nejmenovaným českým a německým listům, které po hlasování pro vládní návrh zlaté měny, pro který hlasoval i poslanec Josefa Keibla z DNP. Tento jeho čin ony (ne)zmíněné listy označily jako první náznak otáčení kurzu v DNP, což Národní politika na příkladech nejnovějších protistátních projevů představitelů strany poměrně emotivně vyvrátila.⁵⁶ O tři dny později se Národní politika postavila do role ochránce českých hraničářů a pustila se do kritiky německého požadavku na autonomii škol. V té zmínila situaci menšin v Německu a Rakousku a zmíní i postavení německy mluvících obyvatel jižních Tyrol a uzavřela ji prohlášením, že Němci v Československu si se svými základními, středními i vysokými školami nemají nač stěžovat.⁵⁷

Dne 22. 11. přineslo Právo lidu zprávu o Kramářově ztroskotaném pokusu sestavit pod jeho vedením všennárodní koalici, což prý popudilo zejména německé agrárníky proti českým. List však okamžitě dodává, že česká agrární strana okamžitě dementovala její zájem na účasti v takovéto vládě. V ten den proběhlo i společné

⁵³ *Lidové noviny*, 3. 11. 1929, ranní vydání, Brno, str. 2.

⁵⁴ *Lidové noviny*, 10. 11. 1929, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁵⁵ *Právo lidu*, 13. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁵⁶ *Národní politika*, 14. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁵⁷ *Národní politika*, 17. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 2.

jednání českých a německých sociálních demokratů, na kterém byla manifestována jejich jednota.⁵⁸

Důležitý článek přineslo Právo lidu na druhé straně svého večerníku příštího dne. Velký článek nadepsaný „Naši Němci ve volbách“ byl velkou oslavou státoporného hnutí českých Němců: „Jeden z nejvýznamnějších momentů voleb bylo to, že žádnou větší roli nehrála německá opozice proti Československému státu. Byl-li v československém táboře dělítkem stran především jejich poměr k socialismu, lze říci, že tak bylo i v táboře německém. [...] Němečtí nacionálové utrpěli další velké ztráty. Ztráty německých aktivistických stran občanských byly dány tím, že spolupracovaly v koalici na úkor chudého lidu. [...] Vůbec lze pozorovat ve výsledcích voleb u našich Němců tytéž tendence a zjevy, jako u nás, rozdíl národnosti tu nepadá příliš na váhu.“

V dnešní době je zajímavé, že autor vidí v hospodářské tísní pomoc v překonávání národnostních rozdílů. Soudí, že „otázka vztahu německých stran ke státu nepatřila u většiny německého obyvatelstva ke kardinálním otázkám těchto voleb.“ Tento postoj Němců prý u českých stran nezůstává bez odezvy, a tudíž vzniklo mezi českými stranami přesvědčení, že vládnout bez Němců a proti nim se prý již stává všeobecným. Článek je uzavřen téměř manifestačně: „S Němci se počítá, je na ně brán zřetel a ať už se utváří jejich poměr k vládě jakkoliv, je nepochybné, že zůstanou důležitou a činnou složkou v československém vnitropolitickém životě.“⁵⁹

Ze zmařeného Kramářova pokusu o všenárodní koalici nakonec vyplynula (k mírnému zklamání Národní politiky) jen jedna z mnoha řám, které jednání o nové vládě provázely a list nakonec z jejího vypuštění obvinil pražské německé listy snažící se znesnadnit česko-německá jednání.⁶⁰ Když následujícího dne němečtí sociální demokraté podle očekávání odmítli křeslo ministra bez portfeje, designovaný předseda vlády Udržal prohlásil jednání za rozbité a Lidové noviny toto označily za zaslouženou porážku agrární strany.⁶¹

V úterý byla velká pozornost německým stranám věnována Národní politikou v tradičním „seriálu“ O novou většinu a vládu, kde bylo již patrné podráždění z protahovaných jednání. Nejprve list odsoudil namyšlenost obou sociálně demokratických stran, odmítajících nabídku premiéra Udržala. V druhé části článku se Národní politika věnuje komentáři současné situace v listu Sozialdemokrat, přičemž

⁵⁸ *Právo lidu*, 22. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁵⁹ *Večerník práva lidu*, 23. 11. 1929, Praha, str. 2.

⁶⁰ *Národní politika*, 23. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 2.

německé sociální demokraty označila za stranu doposud vysloveně protivládní a zodpovědnou za protahování úspěšného zvládnutí snah Františka Udržala. Sozialdemokrat kritizuje premiéra za snahu prosadit koncentrační kabinet na úkor logičtější varianty rudo-zelené koalice s jedním nebo dvěma přívěšky. Národní politika toto komentuje „občanský blok musí kapitulovat, aby němečtí sociální demokraté zaujali jeho opuštěné posice v rudo-zelené většině, pro jejíž ustanovení „Genosse“ dr. Czech jest nadšen, přes to, že jeho orgán posměšně tvrdí, jako by „konečné utvoření vlády bylo soukromou věcí několika agrárních veličin.“ V závěru list shrnuje, že o obratu německých socialistů a o „nalezení a jejich náhlých vládní schopností“, mají strany nesocialistické své zvláštní mínění. Následně se Národní politika pustila do kritiky německých křesťanských socialistů, o kterých napsala, že je to strana, která se „dělá strašně důležitou a diktuje své stranické a nacionalistické podmínky.“ Následuje výčet jejich požadavků, především na národní školské samosprávy. Národní politika zakončuje svou zprávu komentářem „[k]olikrát něm. strana křesťansko-sociální již předkládala své postuláty, o nichž hlásala, že se „musí splnit a že jejich akceptování je „samozřejmé“ a kolikrát v rozhodující chvíli na svůj diktát zapomněla. Stane se tak i tentokrát, až půjde do tuhého.“⁶²

Národní politika v útocích na německé sociální demokraty a křesťanské socialisty nepřestala a uvolnění přinesl až vznik vlády. Do té doby však Národní politika posměvačně hodnotí sebevědomé články v Sozialdemokrat,⁶³ obhajuje kritiku občanské koalice směřovanou proti údajně přehnaným nárokům socialistů⁶⁴ a často předhazuje Czechovi jeho údajné nacionalistické postoje proti vstupu dvou aktivistických stran do vlády v roce 1926, ačkoliv nejostřejší porci kritiky těchto dnů museli snést právě křesťanští sociálové za svá podrážděná vyjádření poté, co byli vyloučeni z vládních jednání.⁶⁵

Ke kritice DCV se připojilo i Právo lidu, ve kterém Josef Stivín ve svém sloupku 24. listopadu napsal, že německé občanské strany nevstoupily v roce 1926 do vlády vedeny národním smířením, ale pouze z třídní nenávisti k socialistům. Částečně reagoval na zmiňovaný článek z večerníku názorem, že národnostní smíření, které jejich účast ve vládě přinesla je pouze vedlejším produktem a nikoliv záměrem. Proto pouze

⁶¹ *Lidové noviny*, 24. 11. 1929, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁶² *Národní politika*, 26. 11. 1929, ranní vydání, Praha str. 1.

⁶³ *Národní politika*, 28. 11. 1929, ranní vydání, Praha str. 3.

⁶⁴ *Národní politika*, 29. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁶⁵ *Národní politika*, 30. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.;

vstup německých sociálních demokratů do vlády může přinést vlastní počátek spoluprády s Němci ve znamení národní snášenlivosti.⁶⁶

Uklidnění situace, které přinesl 6. prosinec spolu se zprávou o nové vládě, ukončilo tedy volby roku 1929. Národní politika byla podle očekávání nejemotivnějším deníkem těchto dní, ale kritika německých stran, která se z jejich stránek snášela, nebyla ničím trvalým, avšak spíše jen ventilem z frustrace oslabování občanských stran na úkor socialistů. Agrárník Franz Spina obhájil své ministerské postavení a socialista Ludwig Czech nahradil Roberta Mayr-Hartinga z DCV.

3. Parlamentní volby 1935

3.1 Úvod

Výběr nových členů Národního shromáždění v květnu roku 1935 proběhl v atmosféře, které se svým napětím mohl vyrovnat jedině rok 1920. Avšak i přes nervozitu, jež byla v tisku cítit, se z dnešního hlediska může nebezpečí, které se k demokracii v Československu blížilo, velmi snadno zdát jako ne dostatečně rozpoznané. Nezájem českého tisku o německé aktivistické strany, jež jsem zmínil v úvodu předešlé kapitoly, se během první poloviny třicátých let dále prohluboval úměrně tomu, jak se zmenšovala jejich voličská základna. V této kapitole je nejsledovanějším zlomem ohlášení výsledků voleb, které postavilo německé strany, jež stále zůstaly věrné prostátní politice, do téměř marginální role na československé politické scéně. Skutečnost, jak se tisk vyrovnal s naprostou porážkou německé státotvorné reprezentace, tak bude moci opět o něco více přiblížit názory, které k celému politickému směru zastávala česká veřejnost.

Národní politika, 3. 12. 1929, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁶⁶ *Právo lidu*, 24. 11. 1929, ranní vydání, Praha, str. 1.

3.2 Před volbami

Důležitost voleb byla v tisku zdůrazňována průběžně již několik měsíců dopředu, na intenzitě však tento trend nabral prvního května. V Lidových novinách Karel Čapek ve svém sloupku představil svůj pohled na tři hlavní témata voleb. Jako nejdůležitější označil důsledek voleb na mír v Evropě, na druhém místě postavil nutnost zlepšení hospodářské situace a konečně jako třetí nejdůležitější uvedl potřebu vyřešit problémy v národnostní politice.⁶⁷ Na druhé straně prvomájového vydání brněnského listu se objevil článek věnovaný volebním srazům příznivců Konráda Henleina, přičemž list uvedl, že „nyní již není pochyb o politické a ideové souvislosti Heimatfronty s pangermánských hakenkrajclerstvím”.⁶⁸

V Právu lidu byla pro redakční úvodník prvního května hlavním tématem voleb hospodářská krize. Při hodnocení uplynulého volebního období vyzdvihla zachování demokracie navzdory poměrům ve většině střední a východní Evropy, a také se začíná stále více zdůrazňovat nelehká pozice německých sociálních demokratů.⁶⁹

Národní politika jako jediná nevyužila první den v měsíci k představení svého názoru o nadcházejících volbách. Úvodní sloupek se namísto toho věnoval hrozbě silícího Německa, které je ve článku vyličeeno jako nebezpečný historický agresor, „před kterým je vždy třeba míti se na pozoru,” což alespoň přibližuje atmosféru, ve které volby probíhaly.⁷⁰ Svůj apel na důležitost voleb přináší tento deník až druhého dne a poměrně překvapivě až na druhé straně. Článek s nadpisem „[o]pravdu jde o demokracii” nabádá občany k prozíravosti a uvážlivé volbě. Ačkoliv článek varuje před nebezpečími pro demokracii, tak žádnou z nich nejmenuje konkrétně.⁷¹

Lidové noviny 3. května přinesly krátkou zprávu o německých demokratech a třech bývalých stoupencích Alfreda Rosche, kteří nesouhlasili spojenectvím zmíněného vůdce DAWG s Henleinem, a do voleb proto půjdou v rámci Sudetoněmeckého volebního bloku. Jejich kandidátem do sněmovny byl liberecký starosta a dosavadní senátor Karl Kostka.⁷²

⁶⁷ *Lidové noviny*, 1. 5. 1935, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁶⁸ *Lidové noviny*, 1. 5. 1935, ranní vydání, Brno, str. 2.

⁶⁹ *Právo lidu*, 1. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁷⁰ *Národní politika*, 1. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁷¹ *Národní politika*, 2. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁷² *Lidové noviny*, 3. 5. 1935, ranní vydání, Brno, str. 3.

S blížícím se termínem voleb se množí zprávy o nepokojích spojených s projevy Konrada Henleina. Jednu takovou přinesla *Národní politika* i 13. května, přičemž nezapomněla zdůraznit, že to byli údajně především sudetští Němci, kteří vítali Henleina nepřátelsky.⁷³ I v následujících dnech před samotnou volbou *Národní politika* prezentovala to nejlepší ze své podstaty demokratického nadstranického tisku, připomínala voličům jejich zaručené právo tajné volby, aby zahнала šířící se strach z nátlaku, varovala před nacionalistickým a dokonce i protisocialistickým šovinismem, který do Československa prosakoval přes hranice, nabádala k hlasování podle svého přesvědčení a k zohledňování zájmu národa a státu a varovala před svěřováním hlasu „komukoliv, kdo podléhá rozkazům z ciziny,“ čímž list najednou varoval před komunisty i Henleinem.⁷⁴ Ještě v den voleb, 19. května otiskla *Národní politika* pozitivně laděný článek o prohlášení Franze Spiny k Henleinovi. Ministr prý hovořil docela bez hněvu a politické závisti a prohlásil, „že se Henlein do vlády nedostane, a že se koaliční strany usnesly zůstat pohromadě k dokončení započatého díla a výslovně zdůraznily, že dosavadní vládní německé strany zůstanou ve vládě i tehdy, kdyby byly při volbách oslabeny pro práci, kterou ve vládě vykonaly.“⁷⁵ Toto byla poslední zpráva *Národní politiky* věnovaná německým aktivistickým stranám před zveřejněním volebních výsledků, jež pohled tohoto listu na celou sudetoněmeckou menšinu velmi poznamenaly.

3.3 Reakce na volební výsledky

Rozdílné vnímání volebních výsledků mezi sledovanými deníky bylo patrné již na prvních povolebních analýzách a na celkové náladě, se kterou ony listy o nastalé situaci zpravovaly. Deníky *Právo lidu* a *Lidové noviny*, které se snažily zachovat optimismus, relativizovaly Henleinovy zisky a obhajovaly německé demokraty. Tento trend bylo vidět již v prvních povolebních dnech, kdy sice *Právo lidu* kritizovalo německé agrárníky za jejich údajně hlavní vinu v rozkladu německého politického tábora,⁷⁶ ale především obdivovalo boj německých sociálních demokratů, jejichž strana

⁷³ *Národní politika*, 13. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁷⁴ *Národní politika*, 18. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁷⁵ *Národní politika*, 19. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁷⁶ *Právo lidu*, 21. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

„samojediná vedla těžký zápas proti Henleinovu hakenkracjlerství, zápas nerovný, ale čestný. Zakrvácela se pro naši republiku - ano, pro **naši** [zvýrazněno v originále, pozn. autora] republiku.“⁷⁷ Na stránkách Lidových novin Eduard Bass v podobném duchu nabádal, aby se „nezapomnělo na strany věrně se hlásící k odpovědnosti a aby jejich oslabení nezavdalo Čechům popud ke změně smýšlení o celém národě“.⁷⁸

Naproti tomu Národní politika se s Henleinovým vítězstvím především během prvních dnů vyrovnávala velmi těžce a na německé aktivisty se z tohoto listu snášela silná kritika. Na volební úspěch SdP nejprve reagovala téměř obligatorním prohlášením, že pro redakci a její čtenáře toto nemůže být překvapením, protože na Henleina denně upozorňovala, avšak mnohem vážnější než zmíněné prohlášení byl ve stejném článku komentář k „bezvýznamnosti, do níž upadly německé aktivistické strany“, čímž dosavadní vláda ztratila většinu. List v nastalé situaci viděl nebezpečí a impuls k otevření očí, nutnému k „učinění cesty k tomu, abychom se jako státní národ postavili k problémům naší německé menšiny.“⁷⁹

Středa 22. května 1935 přinesla na strany všech deníků rozsáhlé komentáře stavu německého aktivismu. Úvodní sloupek Národní politiky dal náhled do obav a podrážděnosti, kterými byly strany tohoto periodika pohlceny. Zatímco ostatní demokratické síly oslavují českou oddanost demokracii, Národní politika kritizuje českou rozhádanost, jež kontrastuje s německou jednotou a svorností. V jiném sloupku na první straně se píše, že „věděli jsme dobře, jak i tak řečené aktivistické strany německé nenávidějí naše lidi. Náš list upozorňoval neúnavně na tyto poměry a ukazoval na možné důsledky této politiky. Marně!“⁸⁰ Kritika neustala ani na druhé straně, kde se nejprve deník, podobně jako již dříve Právo lidu, pustil do kritiky německých agrárníků. Nejprve citoval článek z Deutsche Landpost, který povolební stav strany vyjádřil slovy „uplatnili se čestně“. To Národní politika glosovala tak, že prý sama strana uznala, že „dostala výprask.“ Dále prý pražský německý list citoval výrok Karla Kramáře z roku 1913, v němž tehdejší vůdce české politiky zdůraznil nutnost „dvojího želízka v politice: oportunního a radikálního.“ Z faktu, že této citace Deutsche Landpost užil v takovéto povolební situaci Národní politika usoudila, že **“Svaz něm. zemědělců chápal tedy svou vládní politiku jen jako druhé želízko v ohni! Konečně pravda, která také otevře oči, jako vítězství Henleinovo!** [zvýrazněno v originále, pozn. autora].“

⁷⁷ *Právo lidu*, 20. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁷⁸ *Lidové noviny*, 21. 5. 1935, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁷⁹ *Národní politika*, 21. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 3.

Národní politika se nezapomněla vyjádřit ani ke křesťanským sociálům. Na jejich příkladě list ukázal, že Henleinovi nepřineslo vítězství opoziční postavení, ve kterém bylo i DCV, nýbrž výsledek volby podle ní dokázal německou touhu po jednotě a pro dokreslení svého názoru o této straně otiskla článek z Deutsche Presse, ve kterém údajně DCV doufá v utvoření jednotné fronty s SdP.⁸¹

S pohledem Národní politiky ostře kontrastoval titulok článku na třetí straně Lidových noviny „Demokratičtí Němci nebudou obětováni“. Vedoucí politici podle něj již zahájili jednání o nové vládě a účast německých státotvorných stran je brána v podstatě jako samozřejmá. Obsáhlý článek se dále věnoval vyvrácení obav, že by Němci nyní měli mít v parlamentu silnější zastoupení než doposud a navíc se Lidové noviny pustily i do počítání německých hlasů s cílem zvrácení dojmu o totálním propadnutí sudetských Němců Henleinovi. Výsledkem této matematiky bylo zjištění, že Henleina volilo 1.290.000 lidí proti 843.000 hlasům demokratickým. Lidové noviny zmínily obtížnost zjištění počtu německých hlasů pro KSČ, avšak překvapivě zapoměly zmínit velký vliv henleinovského nátlaku na sudetské voliče.⁸²

Zcela jistě nejoptimističtěji reflektovalo nastalou situaci Právo lidu. Sociálnědemokratický deník relativizuje Henleinův zisk tvrzením, že nemá více mandátů, než by se dalo s klidem a rozvahou zvládnout a zdůrazňuje, že „Henlein je problém, jemuž podobný jsme rozřešili již před patnácti léty“. List míní, že situace po volbách v roce 1920 byla mnohem horší a věří, že se hakenkrajcnerství ukáže jako přechodný jev, bez delšího trvání: „Uvažme, že Henlein má právě jenom těchto 44 mandátů, které představují naše zhitlerizované Němce. A zase mají všechny německé strany 66 mandátů, jako měly. [...] Jenže dnes [na rozdíl od roku 1920, pozn. autora] je těch 22 německých poslanců zuřivě demokratických, situace je tedy podstatně lepší než v roce 1920.“⁸³ Tento názor ještě rozšířil o den později Dr. Karel Kříž, který zkritizoval tisk národních demokratů, národních socialistů, lidovců i agrárníků, za šíření paniky z Henleinova zisku. Zopakoval, že Němci měli právě tolik mandátů jako v roce 1920 a znovu vyzdvihl fakt, že „v ČSR je nyní 600.000 osvědčených německých demokratických voličů, kteří obstáli v strašlivém boji s hitlerovskými fanatiky.“⁸⁴ K optimismu Práva lidu je třeba dodat několik věcí. Při srovnávání počtů poslanců po

⁸⁰ *Národní politika*, 22. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁸¹ *Národní politika*, 22. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁸² *Lidové noviny*, 22. 5. 1935, ranní vydání, Brno, str. 3.

⁸³ *Právo lidu*, 22. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁸⁴ *Právo lidu*, 23. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 2.

volbách v roce 1920 a 1935 Právo lidu zapomělo dodat, že v prvních zmíněných volbách získala sama německá sociální demokracie 31 mandátů, což bylo více, než měly všechny německé demokratické strany v roce 1935. Dále je nutné se s podivem zaměřit na hodnocení celkové situace ve srovnávaných letech bez poukázání na skutečnost, že na začátku dvacátých let bylo sousední Německo vyčerpáno válkou a zmítalo se s vnitřním neklidem, pro který nemělo většího konkrétního zájmu o Němce v Československu. Nezahrnutí faktoru silícího nacistického Německa do úvah, jež se na stránkách Práva lidu objevily, lze proto bohužel zhodnotit pouze jako přehnaný optimismus a podcenění hrozby, která se od této chvíle stávala každým dnem stále aktuálnější.

V závěru této kapitoly je ještě třeba doplnit, že za poměrně vyhraněným a emotivním hodnocením, které deníky v menší či větší míře v květnových dnech přinášely, zřejmě stála skutečně velmi vzrušená atmosféra proběhlých voleb. Lze tak usuzovat podle trendu, kterým se ubíralo zpravodajství již ke konci měsíce, kdy panika Národní politiky, ale i optimismus Práva lidu začaly opadávat a stránky novin začaly opět plnit běžné každodenní zprávy.⁸⁵

4. Konec německého aktivismu 1938

4.1 Úvod a období před anšlusem Rakouska

Březen roku 1938 přinesl velmi vzrušené dny a události, které by na začátku měsíce očekával jen málokdo. Tisk tehdy žil připravovaným rakouským plebiscitem, se znepokojením pozoroval zvyšování sebevědomí Německa a snažil se všemožně povzbuzovat optimismus svých čtenářů. Ruku v ruce se zvyšováním napětí v Evropě se začaly zintenzivňovat spekulace o postoji Francie a zejména Velké Británie (o pomoci Francie se nepochybovalo). Henleinovci se v lavicích Národního shromáždění zřejmě již zcela zabydleli, což se dá usuzovat podle velmi malé míry vzrušení tisku z jejich

⁸⁵ *Právo lidu*, 31. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1 a 2.; *Národní politika*, 28. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.; *Národní politika*, 31. 5. 1935, ranní vydání, Praha, str. 1.

jakkoliv provokativnějších výroků. Zájem o ostatní německé strany byl minimální. Samozřejmě výjimkou je Právo lidu, které nadále často skládalo hold svým německým soudruhům za jejich boj.

Ještě na konci února 1938 přednesl Adolf Hitler svůj známý projev o deseti milionech utlačovaných Němců ve dvou sousedních státech, které Německo musí pomoci vysvobodit z jejich utrpení. Projev Hermanna Göringa z 2. března, jenž navazoval na Hitlera a sdělil světu, že německé vzdušné síly jsou dost silné na to, aby splnily jakýkoliv úkol, který jim jejich velitelství udělí, ještě více přilil do ohně očekávání na odpověď těmto výhrůzkám. Když pak 4. března ve velmi sledovaném projevu k Národnímu shromáždění československý ministerský předseda odmítl německé vměšování se do vnitřních záležitostí státu, následující dva dny byly noviny plné pochvalných reakcí.

Řeč poslance německé sociální demokracie Eugena de Witta neunikla pozornosti žádného ze tří deníků. Zatímco však Národní politika zmínila projev jen ve dvou větách a v čísle vyzdvihává především potřebu sounáležitosti mezi Čechy a Slováky,⁸⁶ Lidové noviny a pochopitelně Právo lidu se této parlamentní řeči věnují o poznání šřeji: Oba listy svorně oceňují tohoto německého poslance, který „bránil Československo proti pomluvám z říšskoněmeckého tisku“. Jak Lidové noviny, tak i Právo lidu přinesly i další části projevu, v němž stojí, že „všichni rozumní Němci u nás, kteří nechtějí, aby se jejich domovina stala druhými Flandry, vítali Hodžovo exposé. [...] Buď žádná válka, nebo válka světová. Kdo dnes překročí hranice Československa, zapálí celý svět.“ A na závěr svého projevu De Witte prohlásil souvětví, které se svou výmluvností stalo i základem pro nadpisy článků v obou listech: „S Čechy se již dorozumíme, ale s těmi, kdo jsou našimi národními protivníky, není žádného dorozumění.“⁸⁷

Večerník Práva lidu toho dne ještě přinesl projevy německých senátorů Karla Kostky (DDFP) a Karla Hellera (DSAP). Liberecký starosta Karl Kostka připomenul srovnání poměrů postavení Němců v Itálii, Polsku a Maďarsku s těmi, jež panují v Československu a Heller se jménem sociálních demokratů zřekl ochrany, o které hovořil ve svém projevu Hitler: „Němečtí sociální demokraté jsou hluboce oddáni svobodě a

⁸⁶ *Národní politika*, 10. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁸⁷ *Lidové noviny*, 10. 3. 1938, ranní vydání, Brno, str. 2.;
Právo lidu, 10. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 2.

budou tuto zemi hájit až do posledka proti každému útoku, ať by byl podniknut od kohokoliv a odkudkoliv.”⁸⁸

Následujícího dne byl manifestačně schválen Hodžův projev a Národní politika zmínila, že mezi pozitivními reakcemi byly i projevy poslanců Felixe Luscky (DCV) a Wolfganga Zierhuta (BdL), avšak pozornost tohoto tisku k německým aktivistům byla jen velmi malá a středem zájmu zůstávala prohlášení Slováků.⁸⁹ Šířeji se oběma projevům věnovaly Lidové noviny, ve kterých se objevil nejprve projev křesťanského sociála Luscky, jenž ocenil Hodžův projev i jeho formu, která „nemohla urazit národnostních citů ostatních národů uvnitř i vně hranic.” Obhajoval linii nedotknutelnosti hranic, které se musí držet vláda každého státu a na závěr prohlásil, že „vůle k dorozumění je cesta, na které může vláda dra. Hodži počítati s loyální spoluprací německé křesťansko-sociální strany.” Také Zierhutův projev se nese v podobném duchu. Důraz kladl na sepětí Němců se svou domovinou a na obhajobu demokratického zřízení, jež je předpokladem úcty k životním zájmům všech národů. Úkol pohraničních Němců vidí ve vytvoření mostu porozumění s Německem a svou řeč zakončil s tím, že Bund der Landwirte vidí cestu k dorozumění uvnitř státu a proto bude hlasovat pro Hodžovo prohlášení. Obě řeči Lidové noviny ocenily jako velmi významné.⁹⁰

4.2 Od anšlusu k odchodu německých ministrů

Vojenské obsazení Rakouska Wehrmachtem bylo obrovským překvapením. Zřejmě nikdo neočekával tak náhlý a tak drastický zásah. Na úvodní stránce Práva lidu stála tato výzva: „V tomto okamžiku považujeme za nutno říci tyto dvě věci: především, že nikdy neopustíme demokratické složky svých menšin a nevydáme je porobě. Vážíme si jejich loyality, důvěry a demokratičnosti, budeme bojovat za ně, jako ony jsou odhodlány bojovat s námi po našem boku, kdyby toho bylo za potřebí.” Na závěr tohoto státotvorného článku však přichází i možná prorocké varování: „Necht’ jsou si [sudetští

⁸⁸ *Večerník Práva lidu*, 10. 3. 1938, Praha, str. 2.

⁸⁹ *Národní politika*, 11. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 2.

⁹⁰ *Lidové noviny*, 11. 3. 1938, ranní vydání, Brno, str. 2.

Němci, pozn. autora] toho vědomi, že dnešní jejich chování určí náš poměr k nim na desítky, snad na sta let.”⁹¹

Zatímco Lidové noviny a Národní politika byly stále ještě opařeny pohledem na fotografie Rakouska vítajícího Hitlera „zpět v rodné zemi”, Právo lidu jakoby nejvíce cítilo potřebu udržovat ze všech sil pozitivní česko-německý dialog. Ve večerníku 16. března byla celá čtvrtá strana věnována sjezdu mládeže německých sociálních demokratů. Projevy, které Právo lidu otisklo pro svou výmluvnost nepotřebovaly dalšího komentáře: „My mládež česká a německá, neznáme boje jednoho národa proti druhému. Před válkou, kdy Češi byli potlačeni rakouským absolutismem část z nás nebyla ještě naživu. Po válce, kdy došlo k rozporům mezi Čechy a Němci jsme ještě ani nevěděli, co je to politika. Proto neznáme my mladí národnostní zaujatosti. [...] My socialisté víme, že tento stát není naším státem, že je státem kapitalistickým a státem třídních rozporů. Ale víme také, že je hoden, abychom zaň bojovali, jsouce si vědomi, že nám zaručuje svobodu myšlení a svobodu dělnického hnutí, kdežto fašismus znamená potlačení svobody vůbec.”⁹²

Již následujícího dne však přišla první viditelná známka počínajícího kolapsu německého aktivismu. Němečtí agráři vystoupili z aktivistické centrály. Sudetoněmecká strana využila zmatku v pohraničí a zaplavila jej letáky, na kterých jsou nakresleny hodiny „za pět minut dvanáct” a vyzývá, aby všichni Němci vstoupili do SdP, dokud je čas, a že strana přijímá nové členy pouze do 30. června, což Právo lidu posměšně poznamenalo slovy: „Nu, jak je vidět, máme tedy ještě času dost, abychom se podle toho zařídili”. V podobně posměšném duchu pokračoval list dál, poukazujíc na okolnosti připravovaného exodu agráriků z aktivistického tábora. V oficiálním stanovisku totiž údajně stálo, že list českých agráriků Venkov již delší dobu psal o Henleinově straně jako o straně k státu loajální a demokratické, takže BdL tím pádem neměla důvod zůstat ve vládě jako malá osamocená složka, když v rámci velké SdP může lépe prosadit plány na zlepšení situace Němců v Československu. Právo lidu správně usoudilo, že toto rozhodnutí negativně ovlivní i německé křesťanské sociály a za situaci viní českou agrární stranu a okruh lidí okolo deníku Venkov.⁹³

Dne 23. března přinesly deníky na svých prvních stranách rozhodnutí německých zemědělců vstoupit do SdP a s tím spojený odchod Franze Spiny z vlády.

⁹¹ *Právo lidu*, 13. března 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁹² *Večerník Práva lidu*, 16. března, ranní vydání, Praha, str. 4.

⁹³ *Právo lidu*, 17. března, ranní vydání, Praha, str. 2.

Na hodnocení jeho osoby byly dobře patrné rozdíly mezi deníky. Zatímco Národní politika se pod vlivem rozčarování neobtěžuje dělat v tuto chvíli mezi Němci rozdíly, kteří „z vlastní vůle se staví mimo státnost“ a politiku aktivismu označila jako přehmat,⁹⁴ Právo lidu Spinu viní z neschopnosti uhájít svou stranu nacistickým vlivům⁹⁵ a Lidové noviny vidí Spinu jako muže, který se snažil uhájít maximum a jako nejzápornější postavu označily nového předsedu BdL Gustava Hackera.⁹⁶

Následujícího dne opustili vládu i křesťanští socialisté se svým ministrem Erwinem Zajičkem, což žádný z listů neviděl jako překvapení. Pouze Lidové noviny odchod DCV z vlády komentovaly smířlivě s poukazem na teror SdP, která křesťanské sociály – „černou internacionálu“, označovala, mimo jiné, jako zrádkyni německého národa.⁹⁷ Národní politika se okrajově zmínila o připravovaném sjezdu DSAP, ale očekávané vítězství Wenzela Jaksche a jeho koncepci lidového socialismu coby vítězství „mladšího a prozíravějšího křídla“ viděla jen jako malé a jediné pozitivum, které na celkovém kurzu nic nezmění, jelikož „v československém táboře je z celé aktivistické politiky cítit výrazné zklamání“. Bývalí němečtí ministři byli naopak následně kritizováni za neschopnost využít, podle Národní politiky, velkorysých ústupků, které jim vláda poskytla. Nad aktivismem na konci článku list „láme hůl“ tvrdí, že „v národě již není sporu o tom, že celý aktivismus byl omylem a heslo Němec je Němec, ať už je jakéhokoliv politického názoru se stává pevným přesvědčením.“⁹⁸ Po přečtení tohoto článku je třeba si pro správné zhodnocení připomenout, jak často se v minulosti v Národní politice pod vlivem emociálně vypjatých událostí objevovala podobně radikální prohlášení, jež po uklidnění situace zůstala nenásledována vzhledem k jinak jasně prodemokratickému rázu listu.

Úvaha o zmíněném rázu Národní politiky byla potvrzena 27. března, kdy list přinesl zprávu o přípravě vzniku nové německé demokratické strany, který byl komentován slovy „[v německém voličstvu, pozn. autora] zapustil aktivistický program kořeny možná hlubší, než v některých aktivistických vůdcích.“⁹⁹

Právo lidu a Národní politika využily 29. března k shrnutí proběhlých změn, jež se událo již v o poznání klidnější atmosféře. Právo lidu se samozřejmě nejvíce věnovalo ukončenému sjezdu německé sociální demokracie, který proběhl zcela dle očekávání.

⁹⁴ *Národní politika*, 23. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁹⁵ *Právo lidu*, 23. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

⁹⁶ *Lidové noviny*, 23. 3. 1938, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁹⁷ *Lidové noviny*, 24. 3. 1938, ranní vydání, Brno, str. 1.

⁹⁸ *Právo lidu*, 24. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

Nový předseda Wenzl Jaksch zvítězil, dosavadní vůdce Ludwig Czech opustil všechny vedoucí pozice a už dříve oznámil, že svůj ministerský post dává k dispozici (jeho místo oproti očekávání nakonec nebylo obsazeno Jakschem a Czech se tak stal posledním ministrem německé národnosti Československa).¹⁰⁰ Stránky deníku nepřestala plnit prohlášení o pevném svazku českých a německých sociálních demokratů.¹⁰¹

Národní politiku toho dne uvedl sloupek Cyrila Horáčka, který se nesl v duchu prvorepublikových tradic rozvahy a klidu a definitivně přivedl list „zpět“ ke svému rázu. Ve svém úvodníku Horáček píše, že ačkoliv demise německých ministrů není příznivou změnou „jako vždy jsme i dále ochotni dát svým německým krajanům bílý list, aby naň napsali své požadavky. A budou-li požadavky tyto jen poněkud slučitelné se svrchovaností a jednotou Československého státu, nebudeme váhati bez jakéhokoliv zevního nátlaku je splniti. Vždyť i nám musí záležet na tom, aby všichni naši spoluobčané, třebaže jiného jazyka, byli v Československé republice spokojeni a neměli žádných příčin k opravdovým stížnostem a nějakému šilhání za hranice.“¹⁰²

4.3 Epilog německého aktivismu – září 1938

Tím byla fakticky uzavřena otázka odchodu německých ministrů z vlády a po dvanácti letech skončil projekt, který začal vstupem Franze Spiny a Roberta Mayr-Hartinga do ministerských na podzim 1926. Hlavním zlomem byl bezesporu anšlus Rakouska, který uvrhl obyvatele českého příhraničí do veliké nejistoty. Sudetoněmecká strana úspěšně šířila strach z pomsty odpůrcům, jakmile Wehrmacht dorazí i do Československa. V tomto ohledu byla zřejmě bleskovost anšlusu nejúčinnější.

Se sociální demokracií, jako fakticky posledním zástupcem německých demokratů měl Henleinův nátlak téměř volné pole působnosti. Navzdory stále se zvyšujícímu napětí se sledované deníky během posledního měsíce republiky důsledně snažily zachovávat ve státě klid. Jednou cestou k tomuto cíli byla ujišťování o síle a připravenosti armády a jako druhou bychom mohli označit jistou snahu potlačovat názor

⁹⁹ *Národní politika*, 27. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 2.

¹⁰⁰ *Právo lidu*, 27. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 2.

¹⁰¹ *Večerník Práva lidu*, 28. 3. 1938, Praha, str. 1 a 2.;

Právo lidu, 29. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1 a 2.

¹⁰² *Národní politika*, 29. 3. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

„Němec jako Němec“, který byl v Národní politice již zmíněn v okolnosti krachu aktivismu.

Nejdále v této činnosti bylo Právo lidu. Josef Martínek si 9. září ve svém sloupku „Podle vzoru švýcarského“ všimá, že neshody mezi Čechy a Němci má na svědomí postoj k demokratickému zřízení, zatímco ve Švýcarsku je tento postoj u všech národů stejný. Navzdory tomu však zmiňuje sblížení mezi českými a německými demokraty, které v minulosti nemá precedentu, a které se dle něj každým dnem útlaku utužuje. „Neuslyšíte od českého hraničáře slova ‚všichni Němci jsou stejní‘, neboť všichni hraničáři vidí zcela jasně, že všichni Němci stejní nejsou a klást rovnítko mezi nacisty bojující proti státu a mezi německé demokraty, kteří republiku brání, bylo by urážkou těchto statečných našich spojenců.“¹⁰³

Poněkud překvapivá se může zdát velmi ostrá kritika slovenských autonomistů, kterou ve článku „Horší než Němci“ otisklo Právo lidu ve svém večerníku 15. září. Tito Slováci zde byli srovnáváni s Němci a autor velmi horlivě píše: „Demokratičtí Němci dovedou hájit republiku a demokracii i proti vlastní krvi, henleinovští Němci jdou slepě za hlasem, který je vede v zkázu, ale je aspoň hlasem vlastní krve. Vedení lidové strany postavilo se na druhou stranu barikády proti vlastní krvi neboť většina rodověrných Slováků je za republikou a demokracií.“¹⁰⁴

Na stejné straně zmiňuje Právo lidu rozhlasový projev Wenzela Jaksche, v němž nabádá „ty, kdož jsou ještě rozumným důvodům přístupni, aby se nehnali slepě ve zkázu a celou Evropu v katastrofu“, o kterém list napsal, že jej nesmí být zapomenuto, až se bude psát historie těchto pohnutých dní.¹⁰⁵

V druhé polovině září se v denících začaly objevovat identické články. K tomu však Národní politika připojuje pozoruhodnou rubriku o průběhu těchto dní v zemi. V té 23. září uvedla, že převážně německý bilinský okres, doposud známý hlavně jako místo „henleinovských rejdů“ učinil skrze své zastupitelstvo příkladný čin, kdy věnoval na obranu republiky 100,000,- Kč.¹⁰⁶

„Rukuje se s nadšením“ psaly Lidové noviny a nezapomněly zmínit „velké množství branců německé národnosti, kteří se prý mobilizace zúčastňovali s nemenším zanícením“ a na závěr list dodal, že armáda byla zdravena po celé zemi a všim

¹⁰³ *Právo lidu*, 9. 9. 1938, ranní vydání, Praha, str. 1.

¹⁰⁴ *Večerník Práva lidu*, 15. 9. 1938, Praha, str. 2.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Národní politika*, 23. září 1938, ranní vydání, Praha, str. 3.

obyvatelstvem nevyjímaje Sudety.¹⁰⁷ Dalšího dne Lidové noviny přinesly jednu z posledních pozitivně laděných zpráv: „Naši Němci plní své občanské povinnosti.“ Zpráva o této události, jakkoliv přibarvená či upravená, byla zřejmě přesně takovým typem informace, které chtěly deníky přinášet. Během incidentu došlo k útoku sudetoněmeckých uprchlíků z Říše na výcvikové středisko na Špičáku, jež bylo v té době střežené osmnácti vojíny německé národnosti. Ti útočníky zahnali za hranice, čímž podle Lidových novin potvrdili „touhu českých Němců bránit demokracii a republiku“.¹⁰⁸ Toto však byla poslední zmínka o sudetských Němcích ve sledovaných listech před Mnichovskou dohodou. Ta z nich všech, bojovníků i záškodníků, učinila příslušníky Německé říše a definitivně ukončila jednu éru společných česko-německých dějin.

5. Závěr

Na řadu přichází shrnutí všech získaných informací a zodpovězení otázek položených v úvodu. Jako první je zde zhodnocení samotných stran. Nejvíce bylo v práci vcelku pochopitelně řečeno o Německé sociálně demokratické straně dělnické v ČSR. Její obraz byl ve sledovaném tisku nejrozporuplnější po volbách v roce 1929, kdy Právo lidu a částečně i Lidové noviny hodnotily kladně její dobrý volební výsledek, zatímco Národní politika německým sociálním demokratům dlouho nemohla odpustit její chování v opozici. Jinak byla strana nejpevnější součástí aktivistické scény a jako jediná z významných aktivistických stran vydržela bojovat až do konce.

Německý Svaz zemědělců a především jeho významná osobnost Franz Spina byli nejvýraznějšími zástupci aktivismu mimo DSAP. Spinova osobnost byla natolik respektována, že ani v dobách největšího napětí a rozčilení nikdo nepochyboval o jeho upřímně demokratickém myšlení. Samotná strana byla vnímána vesměs pozitivně,

¹⁰⁷ *Lidové noviny*, 25. září 1938, ranní vydání, Brno, str. 3.

¹⁰⁸ *Lidové noviny*, 26. září 1938, ranní vydání, Brno, str. 3.

samozřejmě až do března 1938. Avšak o věrných demokratech v jejich řadách nemohlo být sporu, stačí si vzpomenout na projevy právě jejich poslanců v napjatých březnových dnech.

Německá křesťansko sociální strana lidová byla ze všech tří nejvýznamnějších aktivistických stran v českém tisku viděna nejméně pozitivně. Jednak jí chyběla výrazná postava formátu Franze Spiny a jednak z aktivistických stran nejhlasitěji prosazovala německé národní zájmy, což zejména Národní politiku dráždilo, nehledě na některé výroky po volbách v roce 1935. Přes všechna negativa je nutné učinit tak, jako Lidové noviny v březnu 1938 a přihlídnout ke značnému nátlaku, kterému křesťanští socialisté museli ve třicátých letech čelit. Jako významný faktor při zpětném hodnocení této strany je třeba uznat skutečnost, že přestože strana strávila první polovinu třicátých let v opozici, zůstala aktivistickou.

O ostatních stranách se toho ve sledovaných novinách příliš nenapsalo. A když, tak se bohužel většinou jednalo o Německém pracovním a volebním souručenství, které sdružovalo mimo liberálního demokrata a starostu Liberce Karla Kostku také Alfreda Rosche, o němž a o jehož pověsti jsem se již zmiňoval.

A nyní následuje shrnutí z druhé strany, srovnání tisku samotného. Mnoho výrazných posunů sledované deníky během trvání první republiky nezaznamenaly. Od okamžiku, kdy Národní politika přijala vstup Němců do vlády, byl její vztah k německé menšině v rovině sousedského „pošťuchování“. Jak bylo zmíněno v úvodním představení všech deníků, tak se během mého výzkumu prokázalo, že Národní politika sice měla sklon k velkým a radikálním prohlášením, byla-li doba vzrušená. Avšak vždy se po uklidnění tento list rozvzpomenul na své ideologické základy spočívající v demokracii a národním zájmu, do nějž patřilo i klidné soužití s Němci.

Právo lidu bylo vzhledem ke svému propojení se sociálnědemokratickou stranou nejspíše předvídatelné. Proto nepřekvapuje, že deník určený spíše nižším vrstvám společnosti nabádal ke snášenlivosti a velmi často předkládal příklady dobré sousedské spolupráce. Ukázala se tak vysoká vyzrálость redaktorů, kteří si uvědomovali, jak je nutné, aby dělnictvo pomohlo v budování národnostně tolerantní společnosti, namísto zvyšování národnostního napětí, když se k tomu situace schylovala. Není snad nutné zdůrazňovat, že k tomu Právo lidu nevedl jen zájem o harmonickou společnost, ale také vědomí, že sjednocené dělnictvo mnohem snáze prosadí vytyčené politické cíle.

A konečně Lidové noviny jako ostrov klidu a umírněnosti. Pro československou zahraniční politiku byla klidná a disciplinovaná společnost důležitou kartou v kritických měsících konce třicátých let, a Lidové noviny, ať už z vlastní iniciativy, nebo na doporučení vlády, byly vynikajícím nástrojem k udržení onoho klidu. K německým stranám se brněnský list stavěl téměř vždy otevřeně, samozřejmě s výjimkou nacionalů a později SdP a tuto otevřenost si ponechal až do konce září 1938.

Není důvodu si myslet, že by některý ze sledovaných deníků pochyboval o budoucnosti společného soužití a to ještě v březnu 1938. Po odchodu německých ministrů z vlády se atmosféra změnila na náladu obav a nejistoty, ale i v těchto dnech se tisk bránil, někdy více a někdy méně úspěšně pokusům o zjednodušení náhledu na Němce. Výsledným zjištěním tedy je, že německé strany byly sledovaným českým tiskem až do posledních chvil brány jako přirození partneři ve vládě společné zemi a bylo tomu tak, ač místy s výhradami, napříč vybraným tiskem.

Summary

This bachelor thesis has shown examples of elections in 1929 and 1935, and the events of 1938 in which German parties following the policy of activism were broadly accepted as legitimate partners both by the Czechoslovak parties and the selected democratic Czech press. The conclusions are based on detailed research of the newspapers which were used as today's closest possible insight into the public opinions in the interwar Czechoslovakia on this topic.

This paper has also shown the differences in reporting of the followed newspapers in the matter of German activist parties. The question regarding who the main advocate of German activism was has a complicated answer as the broader support was provided by the intellectuals' newspaper "Lidové noviny" and on the other side the most intensive support was given by the Social Democrats' press "Právo lidu", which had strong support for the German sister party. "Národní politika" the remaining press often defended the national interests but most of all the interest of democracy and thus was also mostly open-minded towards the German activist parties.

The final conclusion of the thesis is that there is no reason to assume that any of the followed press had doubts about the possibility of peaceful cohabitation of Czechs and Germans in the Czechoslovak "First Republic".

Použitá literatura

Primární zdroje

Lidové noviny, ročníky 1920, 1925, 1926, 1929, 1935 a 1938.

Národní politika, ročníky 1920, 1925, 1926, 1929, 1935 a 1938.

Právo lidu, ročníky 1929, 1935 a 1938.

Sekundární zdroje

M. K. Bachstein, „Die Sozialdemokratie in den böhmischen Ländern bis zum Jahre 1938“, in *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*, ed. K. Bosl (Wien: Oldenbourg, 1978).

P. Bednařík, „Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky“, in *Židé v Čechách*, eds. V. Hamáčková, M. Hanková, M. Lhotová (Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007).

P. Bednařík, „Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky“, in *Židé v Čechách*, eds. V. Hamáčková, M. Hanková, M. Lhotová (Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007).

E. Broklová: *Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918-1938*, (Praha: Sociologické nakladatelství, 1992).

E. Broklová, „Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938“, (Praha, Nakladatelství Karolinum, 1999).

J. W. Brügel, *Češi a Němci 1918-1938*, (Praha: Academia, 2006).

B. Golombek, *Co nebude v dějepise*, (Brno: Nakladatelství Karla Smolky, 1945).

J. Harna, „Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918-1938“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, ed. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005).

Jan Kuklík, „Československá sociálně demokratická strana dělnická“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, eds. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005).

J. Pernes, *Svět Lidových novin 1893-1993 : stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993).

J. Šebek, „Politické strany německé menšiny“, in *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004: I. díl: Období 1861-1938*, eds. Jiří Malíř, Pavel Marek et al. (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005).

Ostatní zdroje

„Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920 – 1935: Získané platné hlasy“, Český statistický úřad,
[http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/\\$File/4219rr_1.xls](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/22005E7C52/$File/4219rr_1.xls) (staženo 7. 5. 2012).

„Volby do poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920 – 1935: Získané hlasy podle volebních krajů, zemí a politických stran: Volby v r. 1925“, Český statistický úřad,
[http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/220060E38B/\\$File/4219rr11.pdf](http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/220060E38B/$File/4219rr11.pdf) (staženo 7. 5. 2012).